

Jean Meslier Düşüncesinde Ateizmin Temel Dayanakları ve Eleştirisi

Habib Şener*

Öz

Tanrı inancına tepki olarak ortaya çıkmış olan ateizm, düşünce tarihindeki en önemli problemlerden birisidir. Ateist düşünceyi savunan Jean Meslier, 1664-1729 yılları arasında yaşamış Fransız rahip ve filozoftur. 1689 yılında papazlık yapmaya başlayan Meslier, yaşadığı bazı sorunlardan dolayı sonradan ateist olmuştur. Başta Hıristiyanlık olmak üzere ilahî dinleri hedef alıp ateist iddialarını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun ölümünden sonra yayımlanan ve Türkçe'ye *Sağduyu* adı ile çevrilmiş olan tek bir kitabı vardır. Bu çalışmada Meslier'in ateizme dayanak olarak ortaya koyduğu madde ve kötülük problemi hakkındaki görüşleri ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Teizm, Ateizm, Madde, Kötülük Problemi.

Basics and Critique of Atheism in Jean Meslier's Thought

Abstract

Atheism, which has emerged as a reaction to the belief in God, is one of the most important problems in the history of thought. Jean Meslier, who defended the atheist idea, was a French priest and philosopher who lived between 1664-1729. Meslier started to be a priest in 1689 and later became an atheist because of some problems he experienced. He tried to reveal atheist claims by targeting the religions, especially Christianity. There is only one book published after his death, translated into Turkish with the name *Sağduyu*. In this work, Meslier's views on matter and the problem of evil which he put forward as a basis for atheism will be evaluated.

Keywords: God, Theism, Atheism, Matter, The Problem of Evil.

---

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: habibsener@gmail.com

Giriş

Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi dile getiren ateizm,¹ Yunanca'da olumsuzluk bildiren "a" önekiyle, Tanrı anlamına gelen "theos"un birleşiminden meydana gelen ve Tanrı'nın var olmadığı inancına dayanan felsefi kavramdır. Ateizm; pratik, teorik ve antropolojik olmak üzere üç açıdan ele alınmıştır. Teorik ateizm, Tanrı'nın varoluşunun, Mutlak ya da Mutlak Varlık olanağını tümüyle dışlayan bir düşünce sistemidir. Pratik ateizm, kişinin hayatını Tanrı konusunu hiç gündeme getirilmeden sürdürmesi ve davranışlarında yalnızca sonlu ve dünyevî değerleri temele alması yani sanki Tanrı hiç yokmuş gibi yaşamasıdır. Antropolojik ateizm ise, insanın özgürlüğü açısından konuya yaklaşmakta ve onun eylemlerinden sorumlu tutulabilmesi için, Tanrı'nın var olmaması gerektiğini iddia ederek, Tanrı'nın yerine insanı koyan bir anlayıştır.²

İslam düşünce tarihine baktığımızda ateizm yerine "ilhâd" kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra inanç yolundan sapan anlamında "zındık", zaman yönünden dünyanın bir başlangıcı olmadığına ve zamanın her şeyi yok ettiğine inanan anlamında "dehrî" kavramları da kullanılmıştır. İlhâd, zındık ve dehrî kavramları günümüzde felsefe yazılarında kullanılmamakla birlikte, ilhâd, zındık ve dehrî kavramlarının anlam bakımından ateizm kavramını tam olarak karşılamadığını ifade etmemiz gerekir.³

Tanrı kavramının dayandığı temellerin eleştirisi ve reddi olarak anlaşıldığı takdirde ateizmin tarihi ortaçağın başlangıçlarına kadar götürülebilir. Fakat ateizm, Sokrates ve Ksenophanes örneğinde olduğu gibi, toplumun geleneksel Tanrı inancına ve değerlerine karşı çıkma şeklinde bir inançsızlık olarak kabul edildiği takdirde ise onun felsefenin başlangıçlarına hatta Tanrı inancı kadar gerilere uzandığını ifade etmek mümkündür.⁴ Bu noktada Tanrı'nın varlığı inkâr edilmediği takdirde içinde yaşanan toplumun geleneksel Tanrı inancına karşı çıkmanın felsefi anlamda ateizm olmadığını da belirtmemizde fayda vardır.

Ateizm, Rönesans'tan itibaren tabiat bilimleriyle kuvvetlenmiş, müspet ilmin gelişmelerinden büyük destek almıştır.⁵ Hıristiyan dogmalarına karşı insanı aydınlar dünyayı ve insanı yüceltirken insanın kutsalla olan bağlarını

¹ Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 1.

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, ss. 33-34.

³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2010, s. 205.

⁴ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir Yayınları, İstanbul 2000, s. 164.

⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, s. 328.

da büyük ölçüde koparmışlardır. XIX. yüzyılda gelişen ve özellikle Nietzsche düşüncesinde ifadesini bulan ateizmin, asıl savunucuları Feuerbach ve Marx'dır. Onlara göre, Tanrı'ya inanmak bir gerçeklikten kaçmaktan başka bir şey değildir.⁶ 20. yüzyılın ilk yarısında tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar yaygınlaşan ve kendine taraftar bulan ateizm, günümüzde eski gücünden uzaklaşarak fikrî dayanaklarını kaybetmiştir.⁷

Biz bu çalışmamızda 17. yüzyılda yaşamış olan Jean Meslier'in, ateizme dayanak olarak ortaya koyduğu maddenin ezeliği ve kötülük problemi hakkındaki görüşlerini ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

I. Maddenin Ezeliği

Materyalizm, sözlükte maddecilik (özdekçilik) anlamına gelen Latince materia (madde) kelimesinden türemiştir. Var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın (metafizik) bulunmadığını, bilinç, duygu, düşünce vb. unsurların maddeden kaynaklandığını, olup biten her şeyin sadece maddî sebeplerle açıklanabileceğini, sonuç olarak tabiatüstü bir gücün mevcut olmadığını ileri süren, özünde tanrıtanımaz (ateist, mühlid) doktrinler bütününe verilen addır. Materyalist de bu inanca sahip kişidir.⁸ Metafizik ya da ontolojide, yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin var olmadığını, varlığın madde cinsinden olduğunu öne süren bir öğretiyi olarak materyalizm, tüm gerçekliği maddeye indirgeyerek Tanrı'nın varlığını ve ayrı bir töz olarak ruhun varlığını inkâr etmektedir. Buna göre, yer kaplayan, yaratılmamış ve yok edilemez, kendinden kâim olan, harekete yetili, evrenin temel bileşeni maddedir.⁹

Maddeyi tek gerçek olarak kabul eden ve her şeyi maddeye indirgeyen materyalizm, madde-ruh ayrımını da kabul etmemiş ve birbirinden bağımsız varlık-düşünce (doğa-bilinç) düalizmine karşı çıkmıştır. Metafiziği reddetmesinin doğal bir sonucu olarak spiritüalizm, idealizm, rasyonalizm vb. disiplinlerle ters düşen materyalizm, başta Tanrı inancı olmak üzere yaratılış, ibadet, melek, vahiy, peygamberlik, kutsal kitaplar ve ahiret gibi dinî inançların birer yanlıgıdan ibaret olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰

Materyalist düşünceye ilk olarak eski Çin ve Hint kaynaklarında rastlanmakla birlikte onu sistemli bir disiplin haline getirenler atomcu yaklaşımlarıyla Leukippos, Demokritos, Epikuros ve Lucretius gibi Antikçağ Yunan filozofları olmuştur. Felsefî problem olarak varlığını özünü (arche) ve

⁶ Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 219; Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 2004, s. 454.

⁷ Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 1.

⁸ Aydın Topaloğlu, "Materyalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 137.

⁹ Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, s. 348.

¹⁰ Topaloğlu, "Materyalizm", *DİA*, XXVIII, 137.

eşyanın bu özden nasıl oluştuğunu araştıran bu düşünürler, maddenin yaratılmadığını ve yok olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu filozoflara göre, evren maddeden ve boşluktan oluşmuştur; madde de atomlardan meydana gelmiştir. Atomlar devamlı hareket halinde olup sonsuz ve sınırsızdır. Boşluk eşyanın içerisinde hareket ettiği şey olup var olmanın zorunlu şartıdır. Düşünce de bir tür atom hareketidir. Ruh ise, canlı bir varlığı cansızdan ayıran nesne, rafine olmuş maddî bir varlıktır. Vücutla birleşen bu arı madde duyumlara imkân tanımaktadır. Ölüm, bu birlikteliğin çözülmesidir. Âlemi veya gök cisimlerini yöneten tabiatüstü bir güç bulunmamaktadır.¹¹ Materyalizm ile ilgili bu kısa ve öz bilgilerden sonra Meslier'in bu konu hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

Evrenin bir etken olduğunu asla bir sonuç olmadığını belirten Meslier, böylece dünyanın yaratılmadığını savunmaktadır. Ona göre, dünya hep var olmuştur, dünyanın varlığı zorunlu ve gereklidir. Etkeni kendisindedir. Madde kendi enerjisiyle bir tür heterojenliğin zorunlu sonucu olarak hareket eder. Hareketlerin ve etkilerin çeşitliliği, maddelerin çeşitliliğini oluşturur. Madde açısından hareket, boşlukta yer tutmak gibi aslî bir sıfattır. Hareket olmadan maddenin algılanması ve kavranması mümkün değildir. Ölü maddeler kendiliğinden harekete geçerler. Un ve su birbirine karıştırılınca ekşimeye başlayacaktır. Bu örnekte görüldüğü gibi madde, hareket yeteneğine sahiptir ve eylemde bulunmak için bir harekete geçiriciye muhtaç değildir.¹²

Maddenin ezeli olduğunu ve hareket yetisini de bünyesinde barındırdığını ifade eden Meslier'e göre, Tanrı'nın kendisi değişmeyen olduğu halde dünyada görülen değişimleri uygulaması mümkün değildir. Bunun yanı sıra maddî olmayan bir varlık olarak nitelendirilen Tanrı, maddeyi yaratmış olamaz.¹³ Bu görüşlerinden hareketle Meslier, dünyanın bir etkenin zorunlu sonucu olduğunu düşünmektedir. Dünyayı birleştiren canlı ya da cansız bütün varlıklar birbirine bağlıdır. Aynı etkenler tarafından hareketlendirildikleri ve aynı özelliklere sahip buldukları sürece bu varlıkların ne hal ve harekette iseler o hal ve harekette devam etmeleri zorunludur.¹⁴

Meslier, varlığının kabul edilmesi halinde Tanrı'nın bile yapmak istediğini yapmaktan özgür olamayacağını savunmaktadır. Çünkü eğer Tanrı var olsaydı Tanrı'nın hareket tarzı ister istemez yaratmasında bulunan

¹¹ Topaloğlu, "Materyalizm", *DİA*, XXVIII, 137-138.

¹² Jean Meslier, *Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali*, (çev. Abdullah Cevdet), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 99, 101; Meslier'in din anlayışı hakkında daha fazla bilgi için bk. Fetullah Kalm, "Bir Aydınlanma Düşünürü Olarak Jean Meslier'in Din Anlayışı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014), ss. 195-221.

¹³ Meslier, *Sağduyu*, s. 201.

¹⁴ Meslier, *Sağduyu*, s. 158.

özelliğe bağlı olacaktır.¹⁵ Yani öncesiz ve sonsuz olan Tanrı'nın, öncesiz ve sonsuz bir niteliği ve yaratması olacak ve bu nitelik ve yaratmanın egemenliğine göre hareket etmesi Tanrı'nın kendisi için de bir zorunluluk olacaktır. Durum böyle olunca yaratılmış olan varlıklar, yaratıldığı şekilde hareket etmek zorunda kalacaklardı.¹⁶ Burada Meslier, yaratılmış olan varlıkların yaratıcının özelliklerine benzer ya da eşit olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, eğer Tanrı ezeli ve ebedî ise yarattığı şeyler de aynı şekilde ezeli ve ebedî olmalıydı.

Meslier'e göre, doğa olaylarını anlamak için doğanın içinde kalınmalı ve doğanın dışına çıkılmamalıdır. Ayrıca insanların kavrayamayacağı derecede ince nedenler de göz önüne alınmamalıdır. Çünkü doğa dışına çıkılarak doğa hakkındaki sorunların çözümü asla bulunamaz. Maddeye hareketi verenin Tanrı olduğunun kabul edilmesine karşın, Tanrı'nın maddeye düşünme yetisi vermiş olabileceğinin neden kabul edilmediğini soran Meslier, Tanrı için düşünce üretme yetisi olan bileşik madde yaratmanın, düşünen ruhlar yaratmaktan daha güç olmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁷ Meslier, aslında maddeyi yaratanın Tanrı olduğunu kabul etmemesine rağmen, zımnın kabul ediyormuş gibi görünmektedir. Böylece maddede hareket ile beraber düşünce gücünün de olduğunu veya olabileceğini zihinlere yerleştirmeye çalışmaktadır.

İnsan, evren ve evrendeki hiçbir şeyin rastlantı eseri olmadığını belirten Meslier'e göre, evren bir eser değil bütün eserlerin nedenidir. Evrenin belirli yasalara göre bu eserleri meydana getirdiğini ve bunların insanlar tarafından bilinmediğini de ifade etmektedir. Bir madde molekülünün başka bir molekülle yanlışlıkla ya da rastlantı sonucu karşılaşmayacağını, bu karşılaşmanın sabit yasaların eseri olduğunu vurgulayan Meslier, bu yasaların nasıl ortaya çıktığı konusunda bir açıklama yapmamaktadır.¹⁸ Maddenin ve hareketin ezeli olduğunu kabul eden ve bununla ilgili açıklamalar yapan Meslier'in, her şeyden önce maddenin ve hareketin bu yasaları nereden aldıklarını ve bu düzeni nasıl oluşturduklarını açıklamaması gerekirdi.

Maddenin karşısında ruha atfedilen üstünlüğün bilgisizlik üzerine kurulduğunu savunan Meslier, insanların ruha gösterdikleri saygının, ruhun cevherinin belirlenememesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Maddenin değersiz gösterilmesinin nedeninin ise tanınmak olduğunu belirten Meslier, hakkında hiçbir bilginin olmadığı bir şey için ileri sürülen görüşlerin, hakkında daha az bilgi bulunan şeyden daha iyi ve güzel olması gerektiğini

---

¹⁵ Meslier, *Sağduyu*, s. 158.

¹⁶ Meslier, *Sağduyu*, s. 106.

¹⁷ Meslier, *Sağduyu*, s. 187.

¹⁸ Meslier, *Sağduyu*, s. 104.

ifade etmekten başka bir şey olmadığı görüşündedir.¹⁹ Meslier'in, insanların ruh hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı şeklindeki görüşüne katılabiliriz. Ancak insanların madde hakkında yeterli ve tam bir bilgiye sahip olduklarını kabul etmemiz de mümkün görünmemektedir. Madde ile ilgili açıklamalarında gördüğümüz üzere, madde ile ilgili yasaların nasıl ortaya çıktığını bilmediğini ifade eden Meslier, madde hakkındaki bilgisinin sınırlı olduğunu açıkça ortaya koyarak kendi görüşleriyle çelişmektedir.

Meslier'e göre, eşyanın oluşumunu bilinmeyen bir kuvvete, bizzat kendisinde bulunmayan bir şeyi kendi kendisinden çıkaramayan ve kendisine verilen ruhanî cevherin hiçbir şeyi harekete geçirmeye yetenekli olmadığı ruhanî bir varlığa atfetmektense bütün varlıkları, duyularımızla sabit olan ve her an eserlerini duyduğumuz, iş yaptığını, hareket ettiğini gördüğümüz maddeye bağlamak daha doğal ve anlaşılabilirdir.²⁰ İnsanın varlığının nereden geldiğini tam olarak bilmediğini itiraf eden Meslier, insanın da doğanın diğer ürünleri gibi görüldüğünü yani doğanın bir ürünü olduğunu kabul etmektedir.²¹

Maddenin ezeli ve her şeyin kaynağı olduğu görüşünden hareket ederek ateizmi temellendirmeye çalışanların iddialarında iki önemli husus bulunmaktadır. İlk olarak maddenin ezeliğinin apaçık olduğunu ve bunun bilimsel açıdan kanıtlandığını iddia etmektedirler. İkinci olarak ise, bu görüşlerin yaratıcı Tanrı fikrini imkânsız kıldığını öne sürmektedirler.²² Bu iki hususu Meslier de kullanmaya çalışmaktadır. Ancak Meslier'in görüşlerinde herhangi bir bilimsel kanıtı yer vermediğini de belirtmemiz gerekir. Meslier, çeşitli sorularla kendi çelişkili görüşlerini ortaya koymaktan öteye geçmemektedir. Zaten Meslier'in gündeme getirdiği konuların felsefe tarihinde de tartışıldığını ve Kendisine gerekli olan cevapların verildiğini görüyoruz.

Yunan felsefesinin önde gelen isimleri olan Sokrates, Platon ve Aristoteles materyalizmin varlığı açıklamada yetersiz kaldığını göstermişlerdir.²³ Eflâtun, din dışı öğretileri savunanların aldatıcı delillerden yararlandıklarını düşünmektedir. Ona göre, hareketli ve hareketsiz nesnelere bütün hareketlerin ana ilkesi olarak kendiliğinden hareket eden, bütün değişikliklerin en eskisi ve en güçlüsüdür. Başka bir hareket tarafından değiştirilip diğer nesnelere hareket verenin de ikinci sıraya alınması gereklidir. Gökyüzünün ve içindeki tüm nesnelere bütün yolunun ve dönüşlerinin aklın hareketine, dönüşüne ve muhakemesine benzer bir yapıda

¹⁹ Meslier, *Sağduyu*, s. 188.

²⁰ Meslier, *Sağduyu*, s. 80.

²¹ Meslier, *Sağduyu*, s. 102.

²² Aydın, *Din Felsefesi*, s. 215.

²³ Topaloğlu, "Materyalizm", *DİA*, XXVIII, 138.

olduğu göz önüne alındığında, tüm evrenle en üstün ruhun ilgilendiği ve onu böyle bir yolda ilerlettiği açıkça kabul edilmelidir.²⁴

Aristo ise, insan için biricik nedenin maddî diye adlandırılan bir neden olarak düşünölebileceğini ancak insanların daha derin bir araştırma yapmaları sonucunda maddî nedenin de nedenini araştırdıklarını belirterek, dayanağın, yani maddenin kendisinin, değişmenin nedeni olmadığını dile getirmektedir. Ona göre, tahtanın veya tuncun değişmesinin nedeni tahta veya tunç değildir. Yatağı yapan tahta, heykeli yapan tunç değildir. Bu değişimin nedeni başka bir şeydir. Bu başka şeyi aramak ise, ikinci nedeni veya hareketin başlangıcının kendisinden çıktığı şeyi aramaktır. Sonuç olarak sürekli bir ilk hareket ettiricinin var olduğunu savunan Aristo, bu ilk hareket ettiricinin daha önceden bilfiil var olduğunu düşünmektedir.²⁵

Aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerinden olan Locke, maddenin ezeli olduğunun kabul edilmesinin, Tanrı'nın varlığını ortadan kaldırmadığını, ancak Tanrı'nın en önemli işlerinden birisi olan yaratmanın inkâr edilmiş olacağını belirtmektedir. Ona göre, herhangi bir insanı meydana getiren maddenin ezelden beri var olduğunun ve o maddenin yirmi ya da kırk yıl önce bu insanın bedenini meydana getirecek şekilde biçim ve şekle büründüğünün kabul edilmesi durumunda bile, bu maddenin şu andaki düşünen bir varlığı meydana getirmiş olması mümkün değildir. Bu düşünen varlığın ezelden beri var olduğunu söyleyecek kadar düşüncesiz birisinin olması da mümkün değildir. İnsanların bu düşünen varlığın yoktan yaratıldığını kabul etmeleri halinde, maddenin de aynı güç tarafından yaratılma imkânının kabul edilmesi gereklidir.²⁶

İslam düşünürü Kindî ise, hareketin madde ile beraber bulunduğunu kabul etmesine rağmen, evrenin sonlu, sınırlı ve yaratılmış olduğunu savunmaktadır.²⁷ Kindî; ezeli, ebedî, ilk sebep ve varlığını sürdürmesi için başka bir şeye muhtaç olmayan varlık olarak sadece Tanrı'yı nitelendirmektedir. Cisim, zaman ve hareket arasındaki ilişkiyi Kindî şöyle değerlendirmektedir: Zaman, âlemin var oluş sürecidir. Eğer zaman sonlu ise, mahiyeti itibariyle cisim de sonlu olacaktır. Çünkü zaman, cisim ve hareketten bağımsız olarak mevcut değildir. Öyleyse zamansız cisim yoktur. Çünkü zaman hareketin sayıdır. Yani hareket varsa zaman vardır, hareket

---

²⁴ Platon, *Yasalar*, (çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998, s. 390, 396, 400.

²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996, s. 94, 408.

²⁶ John Locke, "An Essay Concerning Human Understanding", *The Works of John Locke*, (ed. Thomas Tegg ve dğr.), Dublin 1823, III, 65-66; Habib Şener, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014, s. 85.

²⁷ Mahmut Kaya, "Kindî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 47.

yoksa zaman da yoktur. Hareket, ancak cismin hareket etmesiyle vardır. Cisim hareketten önce var olamaz. Dolayısıyla cisim, hareketin belirlediği süreçten önce değildir. Mahiyetleri itibarıyla cisim, hareket ve zaman daima birlikte bulunur, biri diğerinden önce değildir. Zaman bilfiil sonlu olduğuna göre, mahiyeti itibarıyla cisim de zorunlu olarak bilfiil sonludur.²⁸

Yüzyılımızda salt ateizmin çok zor, hatta imkânsız olduğu görüşünü savunanların sayısı artmıştır. İngiliz düşünürü John Baillie'e göre, ateistler her ne kadar Tanrı'nın varlığına inanmadıklarını dile getirirler de, aslında onların varlığının derinliklerinde Tanrı fikri gizlidir. J.A.T. Robinson da, düşünülmüş ve tartışılmış bir ateizmin mümkün olmadığını ifade etmektedir. İnsanlar ilahî gücün varlığını içlerinden gelen bir zorlama ile duymaktadırlar.²⁹ Ünlü Fransız metafizikçi Georges Gusdorf ise, gerçekte Tanrı'yı reddetmenin ve Tanrı'ya saygısızlıkta bulunmanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Bunları yapanlar kendi iddialarının bilincinde değildir. Ancak bunlar sadece Tanrı'yı sessizce tanımazlıktan, görmezden gelebilirler ve sanki Tanrı yokmuş gibi davranabilirler. Gusdorf, teolojiye başvurmaksızın bilimsel bilgiler üzerinde çalışmanın ateizmin haklılığının kanıtlanması anlamına gelmediğini de sözlerine eklemektedir.³⁰ Ateizmin en ünlü temsilcilerinden birisi olan ve sonradan Tanrı'nın varlığını kabul eden Antony Flew ise, bilim adamlarının yaptığı bazı çalışmalardan örnekler vererek, bunların kendisi için sağlam ve reddedilemez görüşler olduğunu ortaya koymaktadır.³¹

Kur'an'ın temel öğretisine göre, bütün kâinat Allah tarafından yaratılmıştır. Maddenin kendi başına var olması, yaratıcının iradesinden bağımsız olarak cansız, hareketsiz, âtil ve kaotik bir durumdan belirli bir zaman içerisinde canlı bir organizmaya dönüşmesi ve mevcut düzenli halini alması mümkün değildir.³²

Meslier'in maddenin ezeli olmasıyla ilgili görüşleri ve bu görüşlerin eleştirisinden sonra kötülük problemi hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

II. Kötülük Problemi

Teizmin aleyhinde kullanılan en eski iddia, dünyadaki kötülüğün reel varlığından kaynaklanmaktadır. "Eğer her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak anlamda iyilik sahibi olan bir Tanrı varsa, yeryüzündeki bu kadar

²⁸ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine (Kitâb fi'l-felsefetü'l-ülâ)", (çev. Mahmut Kaya), *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları İstanbul 2013, ss. 16-21.

²⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, ss. 210-211.

³⁰ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, (çev. Zeki Özcan), Alfa Yayınları İstanbul, 2000, ss. 94-95.

³¹ Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, (çev. Hasan Kaya-Zeynep Ertan), Profil Yayıncılık, İstanbul 2016, ss. 95-108.

³² Topaloğlu, "Materyalizm", *DİA*, XXVIII, 139.

kötülük nereden geldi?" şeklindeki soru düşünce tarihinde karşımıza çıkmaktadır.³³ Bu soruyu kendi düşünce sistemine dayanak olması için gündeme getiren düşünürlerin yanı sıra, sorunun cevabını kendi felsefi sistemleri içerisinde cevaplandırmaya çalışan düşünürlerin olduğunu da görüyoruz. Kötülük problemi ile ilgili soruyu ilk gündeme getiren düşünür Epikür olmasına rağmen bu problemin meşhur olmasını sağlayan düşünürün David Hume olduğunu söyleyebiliriz. Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion* adlı eserinde Philo'nun ağzından, Epikür'ün gündeme getirdiği ve bu problemin temelini oluşturan soruların hâlâ cevaplanamadığını belirtmektedir:³⁴

"Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor; o halde O güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor; o halde O kötü niyetlidir.

Eğer Tanrı hem güçlü hem de kötülüğü ortadan kaldırmak niyetinde ise, bunca kötülük nasıl oldu da var oldu."³⁵

David Hume'un bu soruları sormaktaki asıl amacı özellikle teizmin düzen delilini geçersiz kılmaya çalışmaktır. Belki de onun hesap edemediği şey bu soruların ateizme giden yolu aralayacak olmasıydı.³⁶ Daha sonraları Hume'un düşüncelerinin ateizmin desteklenmesi noktasında kullanıldığı kesindir.

Düşünce tarihinde bazı teistlerin kötülüğün reel varlığını inkâr ettiklerini, bazılarının kötülüğü insanın olgunlaşması için bir araç şeklinde yorumladıklarını, bazılarının kötülüğü Tanrı'nın öfke ve uyarısına bağladıklarını, bazılarının da sınırlı Tanrı kavramını kabul ettiklerini görüyoruz.³⁷

Kötülük problemini iyimser bir yaklaşımla ele alıp Tanrı inancıyla bağdaştıran ilk düşünürlerden biri Platon'dur.³⁸ Platon'a göre, Tanrı her şeyin elden geldiği kadar iyi olmasını sağlamıştır. Düzenin her bakımdan daha iyi olduğunu düşünen Tanrı, kurlsız ve düzensiz bir hareket içinde olan her şeyi, düzensizlikten düzene sokmuştur. Tanrı'nın yaratacağı

---

³³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 213.

³⁴ David Hume, "Dialogues Concerning Natural Religion", *The Philosophical Works*, (ed. Thomas Hill Green ve dğr.), London 1964, II, 440; Şener, *John Locke ve David Hume*, s. 261.

³⁵ Hume, "Dialogues Concerning Natural Religion", *The Philosophical Works*, II, 440; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 213.

³⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 213.

³⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, ss. 213-214.

³⁸ Mustafa Çağrı, "Şer", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 542.

nesnenin, en güzel nesne olmamasına da imkân yoktu.³⁹ Seneca ise, insanların bireysel olarak karşılaştıkları sıkıntıların yani kötülüklerin, genel iyiliğin oluşmasına katkıda bulunduğunu düşünmektedir. Bu durum, hastaların iyileşmesi için ameliyat edilmesine benzetilebilir. Bunlar aslında iyiliğin kötü görünüşleridir. Dolayısıyla insanlar bu gün çektiği acıya değil de ilerde duyacağı sevince bakmalıdır.⁴⁰

Plotinus, kötülüğün Tanrı'yla ilişkisinin bulunmadığını ve maddenin bir özelliği olduğunu savunmuştur. Saint Augustinus ise Tanrı'nın salt iyilik, hikmet ve sevgi olduğunu, kötülüğün pozitif realitesinin olmadığını, evrendeki her şeyin mutlak varlık olan Tanrı ile uyum içinde bulunduğunu ve nesnelere Tanrı'nın ezeli ve akla uygun gücünün görüleceğini belirtmiştir.⁴¹

Leibniz'e göre, Tanrı, kendi yetkinliğini kendisine saklayamayacağı için yaratmak zorundadır. Yetkin bir Tanrı, ancak yaratılması mümkün en iyi dünyayı yaratır.⁴² Çünkü Tanrı'nın iradesi sonsuz sayıdaki imkânlar arasından seçim yapmakta ve sonsuz olmakla birlikte en iyi olanı göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca Tanrı, âlemi yaratmak için hiçbir şeye muhtaç değildir, Tanrı'nın sadece karar vermesi yeterlidir.⁴³ Eserlerinin en son yetkinlikte olmadığını ve Tanrı'nın daha iyisini yapabileceğini ifade edenlerin görüşlerine katılmayan Leibniz, yüce ve sonsuz bilgelige sahip olan Tanrı'nın yalnızca metafizik anlamda değil, ahlâki anlamda da en yetkin etken olduğunu düşünmektedir. Tanrı'nın yapıtları hakkında insanların bilgisi arttıkça bunların ne kadar üstün olduğu daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁴

Meslier, kötülük problemi ile ilgili görüşlerini maddenin ezeli olduğu yönündeki görüşleriyle ilişkilendirmektedir. Ona göre, maddeye hareketi verenin Tanrı olduğu kabul edilecek olursa, Tanrı'nın karışıklıkların etken nedeni olduğunun ve doğayı bozduğunun kabul edilmesi de zorunlu olacaktır.⁴⁵ Buna ek olarak Meslier, David Hume gibi Epikür'ün sorusunu gündeme getirerek, bu sorunun 2000 yılı aşkın bir süreden beri

³⁹ Eflatun, *Timaios*, (çev. Erol Güneş), Lütfi Ay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s. 31.

⁴⁰ Tuncay İmamoglu, "Seneca ve Kötülük", *EKEV Akademi Dergisi*, IX/24 (2005), s. 93.

⁴¹ Çağrı, "Şer", *DİA*, XXXVIII, 542-543; Zeki Özcan, *Agustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 80.

⁴² Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, (çev. Mehmet S. Aydın), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 85.

⁴³ Ruhattin Yazoğlu, *Leibniz'de Tanrı ve Ahlâk*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005, s. 75.

⁴⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Metafizik Söylemler*, (çev. Hasan Erdem), Arya Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 30, 33.

⁴⁵ Meslier, *Sağduyu*, s. 106.

cevaplanmadığını, din adamlarının ise bu sorunun asıl olarak ahirette çözüleceğini ifade ettiklerini belirtmektedir.⁴⁶

Dünya var olduğundan beri insanların savaşlar, su baskınları, kuraklık vb. çeşitli şekillerde hem doğal hem de ahlâkî kötülöklere maruz kaldıklarını ve sürekli olarak maddî ve manevî sıkıntı içerisinde olduklarını belirten Meslier, řu sorularla kötölük problemini temellendirmeye çalışmaktadır: “İnsanların sıkıntılara ve zorluklara maruz kalmasında Tanrı'nın gizli bir amacı mı vardır? Tanrı, iyiliksever ve hayırsever bir varlık ise insanları sürekli olmasa bile bu dünyada erişebilecekleri bir mutluluğa kavuşturamaz mıydı? Eğer Tanrı, yeryüzünü kötölüklerden koruyamamış ya da korumak istememişse öteki dünyada yani ahirette kötölüklerden ya da felaketlerden koruyabileceğine ya da korumak isteyeceğine nasıl emin olabiliriz?”⁴⁷

Meslier, Tanrı'nın yönetiminde olan her şeyin karışıklık içinde olduğunu, Tanrı'dan sürekli kötölük ve eksikliklerin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Kısa ömürlü ve çelişkilerle dolu olan Tanrısal eserler kendisini inkâr etmekte, ya da bu eserler aracılığıyla Tanrı hakkında bir hüküm vermek olanaksız olmaktadır.⁴⁸ Tanrı, bütün yaylarını ve zembereklerini yaratmış olduğu bir makinenin başındadır. Bu yaylar ancak Tanrı'nın düzenlediği biçimde çalışır. Eğer bu yaylar iyi çalışmıyorsa Tanrı, kusuru kendisinde aramalıdır.⁴⁹ Tanrı'nın düzeni sevdiğinin söylendiğini, ancak evrende karmaşanın hüküm sürdüğünü belirten Meslier'e göre, burada Yaratıcı'nın sanatının bozulması vardır. Dolayısıyla insanların iki de bir duran ve bir süre sonra kendiliğinden bozulup kırılacak bir makine yapan bir ustanın ustalığına hayran olmaları düşünülemez.⁵⁰

Âlemin mümkün olanın en iyisi olduğu görüşünü reddeden Meslier'e göre, Tanrı, sürekli bir kararsızlık içerisinde. Deprem, sel ve kuraklık gibi felaketler bunun en açık örneğidir. Eğer bunları yapan Tanrı ise, Tanrı dünyayı yapmaktan çok yıkmakta ve yaşatmaktan ziyade yok etmektedir.⁵¹ Dolayısıyla eğer düzen Tanrı'nın gücünü kanıtlayacaksa, düzensizlik de Tanrı'nın zaafının ve kararsızlığının kanıtı olarak kabul edilmelidir.⁵²

Kötölük veya düzensizlik söz konusu olduğunda sorumluluğu Tanrı'ya atfeden Meslier'in, Tanrı'yı devre dışı bıraktığı ifadelerinde görüşlerinin farklılaştığını görüyoruz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi evrenin belirli sabit yasalara göre eserleri meydana getirdiğini iddia eden⁵³ Meslier'e göre,

⁴⁶ Meslier, *Sağduyu*, s. 121.

⁴⁷ Meslier, *Sağduyu*, ss. 111, 120-121.

⁴⁸ Meslier, *Sağduyu*, s. 62, 103.

⁴⁹ Meslier, *Sağduyu*, s. 160.

⁵⁰ Meslier, *Sağduyu*, s. 85, 111.

⁵¹ Meslier, *Sağduyu*, s. 115, 118.

⁵² Meslier, *Sağduyu*, s. 106.

⁵³ Meslier, *Sağduyu*, s. 104.

varlıklar birbirleri üzerinde zorunlu ve gerekli eylem ve etkide bulunmaktadır. Depremler, volkanlar, su baskınları, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, kıtlık, kuraklık, ırmakların akması, rüzgârların esmesi, yağmurlar zorunludur ve evrenin düzenli eserlerindedir. Böylece Meslier, doğa içerisinde bir düzensizliğin söz konusu olmadığını aksine her şeyin yerli yerinde ve tam da olması gerektiği gibi olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla evren her zaman bir düzen içerisindedir. Evrende hiçbir karışıklık söz konusu değildir. İnsanların bozukluk olarak nitelendirdikleri ve şikâyet ettikleri şeyler de insanların kendilerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁴

Meslier'in çelişkili görüşlerine bir örnek daha verelim: *Sağduyu*'da, insanların inanma ihtiyaçlarını en çok hak eden varlığın güneş olduğunu, çünkü güneşin bütün varlıklara ışık, sıcaklık ve hayat verdiğini belirten Meslier,⁵⁵ bir başka yerde buna zıt düşünceler ortaya koymaktadır. Güneşin bazı yerleri ısıtmadığını bazı yerlere ise aşırı derecede sıcaklık vererek hastalıklara neden olduğunu, ürünleri yaktığını, toprağı ve su kaynaklarını kuruttuğunu dile getirmektedir.⁵⁶

Meslier'in, aynı örnekleri hem olumlu hem de olumsuz anlamda yani hem düzen hem de düzensizlik için kullandığını görüyoruz. Onun düzensizliği ön plana çıkardığında Tanrı'nın var olmadığını veya Tanrı'nın kötü niyetli olduğunu ifade etmesi, düzenden söz ederken ise bunların doğanın doğal akışı içerisinde gerçekleştiğini savunması, Platon'un da değindiği gibi, aldatıcı delillerden yararlanmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca Meslier, evrendeki veya dünyadaki genel düzeni değil de, özel durumları gündeme getirmektedir. Dünyada doğal felaketlerin olduğunu hepimiz biliyoruz. Ancak iyi araştırıldığında doğanın dengesini bozarak bu felaketlere sebep olanların insanlar olduğu açıkça görülecektir.

Meslier, özellikle ilahî dinlerin, dünyadaki her şeyin insanlar için yaratıldığını⁵⁷ ve Tanrı'nın evreni yaratırken insanı mutlu etmekten başka bir amacının olmadığını iddia ettiklerini ifade ederek her şeye gücü yeten Tanrı tarafından yönetilen âlemden, insanların gerçekten mutlu olup olmadığını ve durumlarından hoşnut olanların sayısının ne kadar olduğunu sorgulamaktadır. Eğer insan mutsuz olursa iyilik ve bununla birlikte tanrısallık da yok olacaktır. Tanrı, sonsuz iyiyse bütün yaratıklarını mutlu etmelidir. Sınırsız iyilik fikrini yok etmek için tek bir mutsuz bile yeterliken Tanrı hep hoşnutsuzlar yaratmıştır.⁵⁸ İnsanı hiç mutlu etmeyecek bir âlemi yaratmamak, iyilik sahibi Yüce bir Tanrı için daha uygundur.⁵⁹

⁵⁴ Meslier, *Sağduyu*, s. 105.

⁵⁵ Meslier, *Sağduyu*, s. 82.

⁵⁶ Meslier, *Sağduyu*, s. 180.

⁵⁷ Meslier, *Sağduyu*, ss. 176-177.

⁵⁸ Meslier, *Sağduyu*, s. 111, 126.

⁵⁹ Meslier, *Sağduyu*, s. 123.

İnsanlar dünyaya kendi istekleriyle gelmemiş olmalarına rağmen bu dünya hayatında genel olarak sıkıntı çekmektedirler. Çoğunlukla zorunlu ihtiyaçlarından yoksun olan insanların en iyileri genellikle en az yardım ve iyiliğe kavuşmaktadır.⁶⁰ Ayrıca insan, Tanrı'nın gözünde beğenilmeyen ve nefret edilen eksikliklerle doludur. İnsanlar sayısız hastalıklara maruz kalmakta ve sonunda ölmektedirler. İnsan ruhunun kusurlarla dolu olmasına rağmen insanın, yaratılanlar içerisinde en mükemmeli olduğu ifade edilmektedir.⁶¹

Meslier, insanın özgür olup olmadığını sorgularken, bu soruya verilecek olumlu ya da olumsuz cevabın yine Tanrı'nın aleyhinde kullanılacağını düşünmektedir. Eğer insan özgür ise, bunun başlangıcı Tanrı'ya dayanır. Çünkü işlerin başlangıcındaki asıl neden Tanrı'dır. Eğer insan özgür değilse, o zaman da insanın yaptıklarından dolayı cezalandırılması Tanrı'nın haksızlık yapması anlamına gelir.⁶² Ona göre, insan özgür iradeli bir varlık değildir. Ayrıca insan gelip geçici isteklerine direnecek şekilde de yaratılmamıştır.⁶³ Eğer insanların yaptıkları dünyanın düzenini bozuyorsa, Tanrı insanı korumaktadır. Çünkü günah işlediği sırada insanı günah işlemeye devam etmesi için yaşamak zorunda bırakan Tanrı'dır. Burada Tanrı'nın asıl amacı ise dünyanın düzenini bozmak istemesidir.⁶⁴

Meslier'e göre, Tanrı'nın ezeli ve ebedi bilgisiyle ortaya çıkabilecek kötülükleri bilmesi ve engellemesi gerekirdi. Ayrıca Tanrı, insanın günah işlemesine veya yaratılıştan gelen saflığının ve masumiyetinin bozulmasına izin vermemeliydi.⁶⁵ Aslında Tanrı, insanları da meleklerin fitriyetiyle yaratmalıydı.⁶⁶ Tanrı, insanı hata yapmaz bir özellikte yaratmadığı için cezalandırma yetkisine de sahip değildir.⁶⁷ Bunun ötesinde kötülüğün Tanrı'dan değil de insandan kaynaklandığı kabul edilecek olursa, insanı yaratan Tanrı olduğu için kötülüğün asıl kaynağının Tanrı olduğu kabul edilmelidir. Tanrı, insanları şu anda oldukları gibi yaratmamış olsaydı, dünyada ahlâk bozukluğu ya da günah olmazdı.⁶⁸ Meslier'in bu görüşleriyle ilgili söylenebilecek tek şey, ahlâkî kötülük konusunda insanın iradesini hiç hesaba katmadığıdır. Eğer Tanrı, insanı Meslier'in istediği özelliklerde yaratmış olsaydı kendisi bu görüşlerini ortaya koyamazdı.

---

⁶⁰ Meslier, *Sağduyu*, ss. 61-62, 170-171.

⁶¹ Meslier, *Sağduyu*, s. 135.

⁶² Meslier, *Sağduyu*, s. 203.

⁶³ Meslier, *Sağduyu*, ss. 149, 151-154.

⁶⁴ Meslier, *Sağduyu*, ss. 159-160.

⁶⁵ Meslier, *Sağduyu*, ss. 140-141.

⁶⁶ Meslier, *Sağduyu*, s. 144.

⁶⁷ Meslier, *Sağduyu*, s. 143.

⁶⁸ Meslier, *Sağduyu*, s. 139.

İnsanlar için kötülüklerden daha çok iyiliklerin var olduğu söylenerek Tanrı'nın haklı çıkarılmaya çalışıldığını belirten Meslier, kötülüklerin iyiliklerden az olması halinde bile bu durumun varsayılan mükemmellekle bağdaştırılmasının mümkün olmadığını savunmaktadır.⁶⁹ Ayrıca Meslier, kötülerin sayısının, iyilerin sayısından fazla olduğunu iddia etmektedir.⁷⁰ Meslier, insanlar arasında kötülerin daha çok olduğunu iddia ederken bunu nasıl araştırdığını ve bu sonuca nasıl vardığını da açıklamalıydı. Meslier'in bu iddiası kendi çevresinde bulunan insanlar için doğru olarak kabul edilebilir ancak insanların genelini göz önüne aldığımızda böyle bir hüküm vermemiz mümkün görünmemektedir.

Tanrı'yı, halkına zar atma karşılığında hazine veya zindan teklif eden bir krala benzeten Meslier,⁷¹ "babalarının işlediği günahlardan dolayı suçlanan insanlarla barışması için suçsuz ve günah işleme gücü olmayan öz oğlunu öldürten bir Tanrı'ya inanmaları önerilen Hıristiyanlar, tanrısal adalet hakkında ne tuhaf fikirler edinebilirler!"⁷² ve "çocuklarının büyük çoğunluğunun yeryüzünde eziyetli, sıkıntılı ve acılarla dolu bir yaşam sürmesi için dünyaya getiren bu babanın sevecenliği nasıl ve hangi belirtiyile anlaşılır?"⁷³ şeklindeki sözleriyle Hıristiyanlık'taki Teslis İnancına atıf yapmaktadır. Bu konuya Hıristiyanlık açısından baktığımızda Meslier'e hak verebiliriz ama İslam dinine göre dünyaya gelen her insan günahsızdır ve hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu yüklenmez. Ayrıca Kur'an-ı Kerim, öldürülen kişinin Hz. İsa olmadığını da bildirmektedir.⁷⁴

Meslier'in kötülükle ilgili görüşlerini ifade ederken, onun bu konuda kastettiği şeyin doğal kötülüklerden daha çok ahlâki kötülükler olduğunu özellikle vurgulamamız gerekir. Zira o, doğal kötülükleri de son noktada insana yani ahlâki kötülüğe bağlamaktadır.

Felsefe tarihindeki birçok problem gibi bu problemin çözümünde de kesin bir sonuca ulaşıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Kötülüğün teizm için bir problem olduğu doğrudur. Ancak bu problem ateizmi kuracak veya teizmin geçersizliğini gösterecek bir güçte de değildir. Kötülüklerin varlığına rağmen insanın ulaştığı yaşanabilir bir uygarlık seviyesi ortadadır. Kötülüğü Tanrı'dan çok insana atfetmek daha akla yatkındır. Deprem, sel gibi doğal kötülükler insanların çalışmaları sonucunda büyük ölçüde

⁶⁹ Meslier, *Sağduyu*, s. 113.

⁷⁰ Meslier, *Sağduyu*, s. 143.

⁷¹ Meslier, *Sağduyu*, ss. 168-169.

⁷² Meslier, *Sağduyu*, s. 166.

⁷³ Meslier, *Sağduyu*, s. 167.

⁷⁴ Necm 53/38; Nisâ 4/156-157; Teslis hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ruhattin Yazoğlu, "Antropomorfizm ve Hıristiyanlık", *EKEV Akademi Dergisi*, 1/2 (1998), ss. 259-273.

önlenmiştir. Ahlâkî kötülükler ise, insanla yakından ilgilidir ve insanın bulunduğu her yerde bu tür kötülüklerin olması kaçınılmazdır.⁷⁵

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda Jean Meslier'in, kendi görüşlerini desteklemek amacıyla ateizmin temel argümanlarından olan maddenin ezeliğini ve kötülük problemini kullandığını tespit ettik. Maddenin ezeli olduğunu ve kendi enerjisiyle hareket ettiğini iddia eden Meslier, Tanrı'nın maddeyi yaratmadığını savunmaktadır. Ona göre, maddi olmayan bir varlık olarak nitelendirilen Tanrı'nın, maddeyi yaratmış olması zaten mümkün değildir. Maddenin ezeli olduğunun bilimsel olarak kanıtlandığını iddia eden Meslier'in, söz konusu bu bilimsel kanıtta eserinde yer vermediğini de belirtmemiz gerekir.

Doğa olaylarını anlamak için doğanın içinde kalınması ve insanların kavrayamayacağı nedenlerin dikkate alınmaması gerektiğini ifade eden Meslier, evrende zorunlu yasaların bulunduğunu ve bu yasalara göre evrenin düzeninin sağlandığını ileri sürmekteydi. Meslier'in, evrendeki yasaların kaynağını bilmediği için doğanın içinde kalınması gerektiğini söylemesiyle kendi iddiasını geçersiz kıldığını ifade etmemiz mümkündür.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz en önemli noktalardan birisi de, Meslier'in kötülük problemini felsefi sistemi içerisinde en merkezi konuma yerleştirmiş olmasıdır. Maddeye hareketi verenin Tanrı olduğunun kabul edilmesi halinde dünyadaki bütün kötülüklerden Tanrı'nın sorumlu olacağını dile getiren Meslier, böylelikle insanları ikileme bırakmayı amaçlamaktadır. Ya Tanrı'yı reddedeceksiniz ya da Tanrı'nın kötülüklerin kaynağı olduğunu kabul edeceksiniz. Diğer taraftan Tanrı'dan ve kötülük probleminde söz etmediği yerlerde evrendeki düzeni ve bu düzenin zorunluluğunu ön plana çıkaran Meslier; kötülük problemi söz konusu olduğunda ise evrende düzen olmadığını veya Tanrı'nın kötü niyetli olduğunu iddia etmektedir.

Sonuç olarak Meslier'in, iddialarını kanıtlayamadığını, çelişkilerle dolu olan görüşlerinde genellikle sorulara yer verdiğini ve bu soruları ya cevaplandırmadığını ya da bu sorulara tatmin edici cevaplar veremediğini ifade edebiliriz.

Kaynaklar

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar 1996.

Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları 2010.

---

⁷⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 214.

- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2009.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları 2000.
- Çağrı, Mustafa, “Şer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 542-544.
- Eflatun, *Timaios*, (çev. Erol Güney-Lütfi Ay), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1989.
- Flew, Antony, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, (çev. Hasan Kaya-Zeynep Ertan), İstanbul: Profil Yayıncılık 2016.
- Gilson, Etienne, *Tanrı ve Felsefe*, (çev. Mehmet S. Aydın), İstanbul: Birleşik Yayıncılık 1999.
- Gusdorf, Georges, *İnsan ve Tanrı*, (çev. Zeki Özcan), İstanbul: Alfa Yayınları 2000.
- Hume, David , “Dialogues Concerning Natural Religion”, *The Philosophical Works*, (ed. Thomas Hill Green ve dğr.), London 1964, II, ss. 375-472.
- İmamoğlu, Tuncay, “Seneca ve Kötülük”, *EKEV Akademi Dergisi*, IX/24 (2005), ss. 83-94.
- Kaya, Mahmut, “Kindî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, ss. 41-58.
- Kalın, Fetullah, “Bir Aydınlanma Düşünürü Olarak Jean Meslier’in Din Anlayışı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014), ss. 195-221.
- Kindî, “İlk Felsefe Üzerine (Kitâb fi’l-felsefeti’l-ûlâ)”, (çev. Mahmut Kaya), *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik Yayınları 2013, ss. 7-22.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Metafizik Söylemler*, (çev. Hasan Erdem), İstanbul: Arya Yayıncılık 2014.
- Locke, John, “An Essay Concerning Human Understanding”, *The Works of John Locke*, (ed. Thomas Tegg ve dğr.), Dublin 1823, III, ss. 1-176.
- Meslier, Jean, *Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali*, (çev. Abdullah Cevdet), İstanbul: Kaynak Yayınları 2014.
- Özcan, Zeki, *Agustinus’ta Tanrı ve Yaratma*, İstanbul: Alfa Yayınları 1999.
- Platon, *Yasalar*, (çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), İstanbul: Kabalcı Yayınevi 1998.
- Şener, Habib, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat 2014.
- Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul: Şehir Yayınları 2000.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları 2004.
- Topaloğlu, Aydın, “Materyalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, ss. 137-140.

- Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2002.
- Yazoğlu, Ruhattin-İmamoğlu, Tuncay, *Klasik Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları 2012.
- Yazoğlu, Ruhattin, “Antropomorfizm ve Hıristiyanlık”, *EKEV Akademi Dergisi*, I/2 (1998), ss. 259-273.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Leibniz’de Tanrı ve Ahlâk*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları 2005.